

Слід зазначити, що неправильна оцінка слідчим інформації, яка міститься в документах, може призвести до суттєвих ускладнень у розслідуванні. Узагальнення кримінальних справ та анкетування слідчих підтверджують наявність у практиці розслідування бюджетних злочинів суттєвих проблем, пов'язаних саме з помилками при дослідженні документів. До таких недоліків відносяться: а) неправильне визначення переліку бухгалтерських і банківських документів, якими підтверджуються факти порушень бюджетного законодавства; б) невірне тлумачення положень нормативних актів, якими встановлюється порядок формування та виконання бюджетів, використання бюджетних коштів. Ці складнощі обумовлені перш за все недоліками чинного бюджетного законодавства, його нестабільністю та недостатністю у слідчих знань у галузі бухгалтерського обліку та фінансового права.

Список літератури: 1. Соловьёв А.Б. Следственные действия на первоначальном этапе расследования. Методическое пособие. М., 1995. 2. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов. Под ред. проф. В.А. Образцова. М., 1999. 3. Коробейников Б. В. Вопросы криминалистического исследования содержания документов // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 40. М., 1984. 4. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Проф. Р.С. Белкина. М., 2001. 5. Салтевский М.В. Криминалистика. В современном изложении юристов. Х., 1996. 6. Лысенко В.В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами организаций, предприятий, учреждений. Х., 1997. 7. Кримінальний процес України. Підручник. За ред. Проф. Ю.М. Грошевого та доц. В.М. Хотенця. Х., 2000.

Надійшла до редколегії 07.05.02

Д.Д. Заяць

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ТА ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОЗАПІСУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ

Проблеми використання слідчим науково-технічних засобів при розслідуванні злочинів містять два основних напрямки: процесуальний та техніко – криміналістичний.

Як свідчать матеріали практики, зокрема, результати вивчених нами 218 кримінальних справ, що в ході перевірки крім основного засобу фіксації – протоколювання, використовуються й інші, допоміжні – складання графічного плану, схеми (8,3%), фотозйомка (85,4%) і відеозапис (6,3%). Їхнє використання пов'язане з виготовленням і прилученням до протоколу відповідних додатків, що вірогідно і наочно відображають зміст і результати цієї слідчої дії і тому забезпечують його інформативність. Питання такої фіксації були предметом розгляду в роботах деяких учених [1, с.24–25; 2, с.95–113; 3, с.55–80; 4, с.9–16]. Проте там поряд із широким і докладним розглядом протоколювання не надано належної уваги фотозйомці, графічному способу, й особливо відеозапису [3, с.71–73; 5, с.33–53; 6, с.90–94].

В останні роки в слідчій практиці органів внутрішніх справ і прокуратури усе більшого застосування набуває відеозаписуюча техніка. Процес її

використання відносно простий. Відеокасета не потребує спеціальної обробки і готова до наочного відтворення і звукового супроводу відразу після закінчення запису.

Для її відтворення використовується будь-який телевізор, укомплектований пристроєм-адаптером або приставкою-конвектором. Поєднуючи переваги магнітофона і кінокамери (невеличкі габарити, мала вага й автономність живлення), відеокамера має значно більші можливості в порівнянні з кінокамерою для безупинної фіксації різноманітних дій протягом від одного до трьох годин (у залежності від касети).

Використанню відеозапису в кримінальному судочинстві та криміналістиці вчені почали приділяти увагу в 60–70-х роках (М.В. Салтевський, Ю.С. Гапонов, Г.Бауман, Штейн та ін.). Правда, у їх роботах по-різному розглядалися питання про його допустимість і можливість використовувати зняті матеріали як докази [7, с.56–57; 3].

У 70–80-х роках Є.П. Іщенко, Ю.А. Горінов та інші зробили спробу аналізу комплексного застосування відеозапису при розслідуванні злочинів [8; 9; 2]. Певний досвід накопичений у практичних органах системи МВС України і прокуратури.

Проте оскільки на сьогоднішній день не вироблено загального підходу до даного питання і відповідних рекомендацій, ми спробуємо проаналізувати деякі аспекти, що стосуються підготовки і тактики використання відеозапису в ході перевірки показань на місці.

Відеозапис особливо необхідний у тих випадках, коли потрібна безупинна фіксація тактичних особливостей, умов і порядку проведення слідчої дії. Велике значення надається показанням відповідних осіб, їх дослівному змісту, демонстрації окремих дій і навичок. Наступне відтворення всього цього значно розширює і доповнює відповідний протокол.

Значення відеозапису для перевірки полягає в тому, що він допомагає: зафіксувати, збігаються чи ні попередні показання особи з обстановкою на місці події і самою подією; виявити нові докази; усунути протиріччя в показаннях особи, конкретизувати їх; установити причини й умови вчинення злочину та ін.

Прикладом може служити розслідування про крадіжку з металургійного комбінату, де протягом декількох місяців група осіб, що там працювали, користуючись безконтрольністю за станом вивозу відпрацьованого матеріалу, що містить цінні домішки, вивезла шість навантажених ним машин. Після переробки в кар'єрі цього матеріалу одержували золото, що збували приватним особам. При черговій спробі передати золотий злиток удалося затримати одного з членів групи, а потім і інших. На початковому етапі розслідування були проведені перевірки показань на місці з кожним із них із метою перевірки показань усіх розкрадачів щодо події, що сталася, установити, звідкіля і куди був вивезений матеріал, можливість його вивозу з території комбінату, де і яким способом він перероблявся і де зберігався. Все це фіксувалося за допомогою відеозапису, що дозволило бачити і чути пояснення тих, що перевіряються, їхньої дії, збіг або розбіжність у поясненнях, конкретизацію попередніх показань, а також виявити нові речові

докази і сліди злочинної діяльності (предмети й інструменти, пристосування, за допомогою яких провадилася переробка матеріалу в золото, місце збереження). У результаті цей відеозапис сприяв установленню і з'ясуванню ролі кожного члена злочинної групи.

Вивчення криміналістичної літератури, відеозапису з кримінальних справ різноманітних категорій, а також досвіду роботи експертних підрозділів УМВДУ в Харківській області дозволило виявити такі хиби проведення відеозапису:

- неузгодженість із спеціалістом приблизного плану фіксації необхідних епізодів, способів фіксації тих або інших об'єктів, предметів тощо;
- його не ознайомлення з обставинами і місцем проведення слідчої дії (за матеріалами, наявними у слідчого), неправильне орієнтування на час і моменти фіксації окремих дій;
- неточне уявлення ходу слідчої дії (непевність у діях слідчого, що призвело до втрати часу);
- невідповідність конкретних питань для перевірки в ході слідчої дії;
- повторення тих самих питань слідчим;
- орієнтування особи, що перевіряється, на повторення визначених дій;
- постановка йому навідних запитань;
- підказування особі, чії показання перевірялись;
- фіксація об'єктів і дій особи, що не мають відношення до конкретного епізоду;
- невміння керувати учасниками слідчої дії (недосвідченість у його проведенні, психологічна невідповідність);
- неправильне розташування особи, що перевіряється й інших учасників при пересуванні до місця події і на самому місці, учиненні ним своїх дій, показі окремих предметів та ін.

Для того, щоб уникнути зазначених хиб, слідчому необхідно:

а) підготувати план відеозапису і зазначити характерні моменти й опорні пункти, що потрібно зафіксувати, як-от:

- представлення учасників слідчої дії і роз'яснення їм процесуальних питань;
- маршрути їхнього руху до місця, зазначеного особою, чії показання підлягають перевірці;
- безпосереднє місце (частина будинку або помешкання, ділянка місцевості та ін.), де відбулася подія;
- моменти вчинення дій особою, що перевіряється;
- місце зустрічі учасників розслідуваної події;
- маршрути прямування до того або іншого об'єкта і відхід від нього;
- місце приховання трупа або його частин;
- місце приховання знарядь злочину, речей і цінностей;
- місце закінчення слідчої дії, посвідчення правильності його фіксації.

Складаючи план, треба доцільно продумати послідовність фіксації основних дій, моментів, об'єктів, виходячи з матеріалів справи (показань свідків, потерпілих, підозрюваних і обвинувачених, а також протоколів огляду, фотознімків і схем, які до них додаються);

б) запросити спеціаліста, що має потрібну техніку, роз'яснити йому цілі майбутньої перевірки і застосування відеозапису, узгодити план дій. При цьому його функції зводяться до того, щоб:

- брати участь у складанні плану проведення відеозапису;
- підготувати його технічні засоби;
- забезпечити процес фіксації слідчої дії з їхнім використанням;
- відтворити отримані матеріали відеозапису.

Слідчий разом із ним намічає прийоми зйомки, масштаби зображення об'єктів, орієнтовані точки розташування і технічні прийоми мовної інформації. Він ставить перед спеціалістом загальну задачу, роз'ясняє конкретні цілі, що передбачається досягти за допомогою відеозапису, знайомить з матеріалами справи, що безпосередньо відносяться до даної слідчої дії, щоб повно й об'єктивно відобразити її хід при відтворенні відеозапису.

На жаль, найчастіше слідчі обмежуються лише стислою консультацією із спеціалістом до початку перевірки показань на місці. Це призводить до того, що зняті без належної підготовки плану, записи не відображають усієї події в цілому і складаються звичайно з розрізнених і непослідовних епізодів; при цьому фіксується багато несуттєвої для справи інформації.

Запрошення спеціаліста звільняє слідчого від технічної роботи, сприяє успішному проведенню слідчої дії в цілому, позитивно позначається на якості одержуваних відеозаписів. Проте і самому слідчому необхідно старанно підготуватися, пам'ятати, що кожний його жест, будь-який рух, вимовлене слово фіксується на відеокасеті. Тому велике значення набуває його вміння триматися перед камерою (зберігати невимушеність, поводитися спокійно), ясно і чітко задавати питання.

Перед початком відеозапису ведеться звичайний протокол слідчої дії. Тому відеозапис також повинен складатися умовно з трьох частин – вступної, основної і заключної, що відбивають чотири моменти зйомки:

- місця початку слідчої дії й представлення учасників;
- маршруту прямування учасників до місця, зазначеного особою, що перевіряється;
- безпосереднього місця події, що сталася;
- моменту посвідчення повноти і достовірності фіксації ходу слідчої дії його учасниками.

1. Вступну частину доцільно починати з того, що слідчий у кадрі повідомляє свою посаду і прізвище, число, час, місце початку проведення відеозапису, в якій кримінальній справі і якій слідчій дії провадиться, і з ким. Далі називається кожний з учасників, яких послідовно зображують крупним планом. Вони сповіщаються про те, що буде застосовуватися відеозапис на відеокамеру, такої-то марки, із таким-то типом відеокасети і режимом роботи; роз'яснюються їхні права й обов'язки, указується транспортний засіб, на якому вони будуть пересуватися і прізвище водія, особі, що перевіряється, слідчий пропонує назвати місце, адресу, куди потрібно прямувати і маршрут руху. Після цього учасники сідають у машину.

Подібний порядок запису сприяє тому, що учасники перегляду відеозапису одержують наочне уявлення про всіх учасників слідчої дії. Вступну частину не можна затягувати, потрібно провести її чітко і коротко.

2. Основна частина відеозапису:

а) при зйомці маршруту руху достатньо обмежитися лише основними його етапами й орієнтирами – найбільш примітними об'єктами (будинок, магазин, кіоск, дорожній покажчик та ін.), раніше згаданими особою у своїх показаннях. Маршрут може фіксуватися цілком, якщо це має значення для справи. При пересуванні необхідно, щоб особа, яка перевіряється, знаходилася попереду, за ним – слідчий, далі – поняті й інші учасники. Спеціаліст проводить зйомку, знаходячись паралельно прямуванню учасників, але не випереджаючи їх. Інакше порушуються правила проведення перевірки показань на місці і знижується доказове значення отриманих результатів. Припускаються короточасні перерви відеозапису для зміни точки зйомки, при цьому слідчий повідомляє час його призупинення і поновлення.

б) зйомка безпосередньо на місці перевірки включає фіксацію, як його самого з навколишнім оточенням, так і дій, що чиняться особою, що перевіряється.

Важливо запам'ятати орієнтири, що найбільше точно визначали б таке місце: найменування визначеного пункту, вулиці, номер будинку, квартири та ін. При виявленні там предметів або їхніх частин, слідів злочину, що надалі будуть мати значення речових доказів, рекомендується зафіксувати їх, звертаючи особливу увагу на характерні ознаки і розташування. Дії особи, що перевіряється, повинні бути відбиті послідовно, тому що це дозволяє відновити, зіставити і зрозуміти зміст його вчинків у ході події, що сталася. Бажано повно зафіксувати основні моменти такої події.

3. Заключна частина відбиває перегляд відеозапису учасниками слідчої дії. Бажано при цьому, щоб в останніх кадрах були відбиті усі вони по черзі в момент, коли слідчий з'ясовує, чи відповідає зміст відтвореного запису ходу і результатам слідчої дії. Відеозапис закінчується відповідями на поставлене слідчим питання про посвідчення факту фіксації і повідомленням про закінчення перевірки показань на місці. Після цього він приступає до упорядкування відповідного протоколу.

Реалізація викладених пропозицій і рекомендацій, на наш погляд, допоможе слідчим уникнути найбільш типових хиб і більш якісно підготуватися до такого відеозапису, що у свою чергу дозволить використовувати отримані дані для закріплення іншими слідчими діями.

Фіксація процесу відтворення окремих дій особи, що перевіряється, поведінка його й інших учасників служить засобом попередження його можливої відмови від своїх пояснень і свідчить, що до нього не застосовували ніяких протизаконних прийомів.

Так, у приведеному нами вище прикладі щодо металургійного комбінату у ході судового слідства переглядалися відеозаписи перевірок показань на місці кожного з учасників злочинної групи. Суд переконався в збігу цих показань, правильності проведення слідчих дій, відсутності порушень законності.

Слід зазначити, що ефективність застосування відеозапису й інших техніко-криміналістичних засобів при розслідуванні злочинів залежить від ряду психологічних чинників, що впливають на слідчого, який приймає тактичне рішення про їхній вибір і використання. Діючи в комплексі, ці чинники визначають таке рішення, і ми розділяємо точку зору В.М. Бикова з цього питання.

Перший психологічний чинник виявляється в тому, що слідчий враховує суспільну небезпеку злочину і важливість даної дії в процесі збирання доказів. На практиці існує тенденція застосовувати техніко-криміналістичні засоби у першу чергу при розслідуванні злочинів, що являють підвищену суспільну небезпеку або дуже поширені в регіоні.

Другий чинник пов'язаний із тим, що слідчий завжди враховує трудомісткість такого застосування, віддає перевагу тим засобам, використання яких пов'язано з меншою витратою сил, засобів і часу.

Третій – полягає в урахуванні слідчим власного позитивного досвіду і практичних навичок у роботі з визначеними техніко-криміналістичними засобами фіксації.

Четвертий психологічний чинник виявляється в позиції суду, що розглядає справу, при розслідуванні якого застосовувалися відповідні техніко-криміналістичні засоби. Для слідчого небайдуже, як суд використовує докази, отримані з їх допомогою, як ставиться до результатів роботи слідчого [10, с.27–30]. На жаль, суди нерідко не мають можливості прослухати звукозапис, переглянути відеозапис, підготовлені слідчим.

Підсумовуючи, слід зазначити, що відеозапис, який застосовувався при проведенні перевірки показань на місці, має практичне значення: скорочує терміни розслідування, заощаджує час слідчого, допомагає домогтися показників, що слугать у даний час основними критеріями оцінки його діяльності.

Список літератури: 1. Белкин Р.С. Проверка и уточнение показаний на месте: лекция. М., 1961. 2. Хлынцов М.Н. Проверка показаний на месте. Саратов., 1971. 3. Уваров В.Н. Проверка показаний на месте. М., 1982. 4. Глотов О.М., Гриневиц Г. Графический метод фиксации хода и результатов следственных действий. М., 1981. 5. Быховский И.Е., Корниенко Н.А. Проверка показаний на месте. Л., 1988. 6. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. М., 1964. 7. Бауманштейн Г., Гапонов Ю., Гончаренко В., Рыбарицкий Б. Видеозапись в уголовном судопроизводстве // Соц. законность 1973., № 6. 8. Ищенко Е.П. Применение синхронной записи звука и изображения при расследовании и судебном рассмотрении уголовных дел: Дисс... канд. юрид. наук. Свердловск, 1974. 9. Горнов Ю.А. Применение видеоманитофонной записи при расследовании преступлений. Дис.. канд. юрид. наук. М., 1977. 10. Быков В.М. Психологические аспекты применения технико-криминалистических средств при расследовании преступлений // Практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии. Киев, 1980.

Надійшла до редколегії 04.04.02